

- Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2001 та ін.
5. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — 2-с изд. — М.: Аванта +, 2001.
  6. Проблемы судебной этики / Под ред. М. С. Строговича. — М.: Наука, 1974.
  7. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Котов Д. П. Судебная этика. Некоторые проблемы нравственных начал советского уголовного процесса. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973; Котов Д. П. Роль нравственных начал в развитии и совершенствовании уголовно-процессуальной формы // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы: Сб. науч. тр. — Воронеж, 1979. — С. 52–58; Михайленко А. Р. Справедливость и законность в уголовном процессе // Проблемы социальной справедливости в отраслевых юридических науках. — Саратов, 1988. — С. 73–75 та ін.
  8. Аптопов И. А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей. — С.Пб: Юрид. центр Пресс, 2003; Кузьмичев В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: Монографія. — К.: ЗАТ «ПЧЛАВА», 2005. — С. 98–99, 113–118, 256–274; Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: Автореф. дис... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006; Москалькова Т. П. Етика уголовно-процессуального доказывания (стадия предварительного расследования). — М.: Спартак, 1996; Стахівський С. М. Моральні засади доказування // Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. — К., 2005. — С. 86–102; Строков І. В. Правові та моральні основи забезпечення справедливості й законності в слідчій діяльності: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / МВСУ. Нац. акад. внутр. справ України. — К., 1998 та ін.
  9. Курс советского уголовно-процессуального права. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. — М.: Юрид. лит., 1989.
  10. Філософія права: Павч. посіб. / О. О. Бапдура, С. А. Бублик, М. Л. Запчківський та ін.; За заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. — К.: Юрінком Інтер, 2000.
  11. Наприклад, Загальної декларації прав людини (прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.), Декларації про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, палоческих або прилижуючих гідність видів поведіння та покарання (прийнята резолюцією 1452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (відкритий для підписання, ратифікації та приєднання 19 грудня 1966 р. резолюцією 2200А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН), Конвенції про захист прав людини і основних свобод (прийнята в Римі 4 листопада 1950 р.), Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (затверджено резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1988 р.), Мінімальних стандартних правил поведіння з ув'язненими (прийняті на першому Конгресі ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками 30 серпня 1955 р.), Кодексу поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1979 р.)
  12. Копи А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики) // Собрание сочинений: В 8 т. / Под общ. ред. В. Г. Базапова и др. — М., 1967. — Т. 4.

УДК 341.3(091)“653”:355.216

О. М. Луговий

ЦІННІСНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ ВІЙСЬКОВИХ УГОД (НА МАТЕРІАЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВІЗАНТІЇ X–XII СТ.)

Впродовж X–XII ст. Візантія уклала ряд угод з країнами Європи про надання їй військової допомоги у вигляді підрозділів найманців. Ці договори уклалися у три різні способи: власне договори з уповноваженими представниками країн-донорів військової сили, укладені в Константинополі (русько-

© О. М. Луговий, 2008

візантійські договори 911 та 944 рр.); договори, укладення яких доручалося емісару з відповідним хрисовулом (місії Калокіра до Русі 967 р. [1, 129–134], Рафаїла до Англії біля 1070 р., Мануїла Комніна до Русі 1165 р., Грейдара Вікеського та Петра Злого до скандинавських країн 1195 р.); і договори, які укладались з лідерами хрестоносних феодалних ополчень, які самі прибували до Константинополя з цією метою (серед таких: датський загін Свено 1098 р., норвезькі Скофті Егмундарсона 1102 р. та Сігурда Магнусона 1110 р., оркнейці ярла Рьогнвальда 1153 р., Задарський договір 1202 р. та інші). Певні договори, напевно, діяли у XII ст. між Візантією та королями Генріхом II Плантагенетом та Конрадом III. Візантійська держава відмовлялася від включення до лав своїх армій найманців, котрі прибували з країни, яка не укладала договору, і котрі не мали відповідної грамоти від правителя цієї країни.

Кожний договір був обумовлений унікальним комплексом обставин, але всі договори були виразом інтересів трьох сторін. Ці сторони — суб'єкти договору, країна-донор та країна-реципієнт (в нашому випадку — Візантія), а крім того, об'єкт договору — сама наймана військова сила. В декотрих, завжди критичних, випадках донор та об'єкт зливались. У цьому разі Візантія йшла на договір з командувачем самих новоприбулих найманців, визнаючи, таким чином, його суверенітет у межах свого війська. Найчастіше таким чином наймались хрестоносці [2].

Для Візантії головною цінністю був державний інтерес. У більшості випадків цей інтерес був пов'язаний з самим існуванням імперії. Так, наприклад, необхідність у значній військовій допомозі Візантії в 1195 р. визначалася внутрішніми заворушеннями та, найголовніше, відпадинням Болгарії. Заснування II Болгарського царства на Балканах позбавило імперію значних матеріальних та людських ресурсів, достатніх, щоб Асень міг вести широкі воєнні дії впродовж усіх 1190-х рр. [3, 25] Никита Хоніат відзначає, що після поразки візантійських військ Олексія Гіда та Василя Ватаца під Аркадіополем 1193 р. Ісаак Ангел, відчувши реальну небезпеку, збирає велику кількість найманого війська [4]. Проте поразка була не останньою, і потреба у новому війську перейшла до нового узурпатора константинопольського столу — Олексія. Тому він і відправив трьох емісарів до трьох королівств Скандинавії з хрисовулами та проханням надати 3000 вояків [5, 125].

У менш небезпечні часи уряд імперії просто періодично поповнював військо, користуючись вже встановленими зв'язками з країнами-донорами. Адже найманці з далеких окраїн ойкумени були не тільки ударною силою візантійської армії, а й «диким звіром, що утримується на короткому ремінці», за виразом Діна Міллера [6, 20, 149]. Для імперії її іноземна гвардія-етерія була відгодованим екзотичним небезпечним звіром, якого було престижно показувати своїм підданцям та контрагентам та змушувати іноді рикати.

Залучення ж хрестоносців було легким та дешевим способом набору найманців, який не потребував встановлення дипломатичних зв'язків з країною-донором та небезпечних місій емісарів. Контрагенти імператора самі прибували до Константинополя на чолі своїх військ.

Серед цінностей, які впливали на участь в угодах країн-донорів, державний інтерес відіграв значно меншу роль. Вагомим він був лише у випадку з Руссю. Руські князі (як Святослав, так і Володимир, які, за висловом М. Левченко «не згодні бути простими найманцями» [7, 353]) в першу чергу були прагматичними політиками та ставлениками військового прошарку ранньофеодального суспільства. Вони мали виконувати його наказ — давати найбільше волі для дій.

У пору творення ранньофеодальної державності князі були самі певною мірою творінням дружин і залежали від їхньої волі не менш, ніж дружини залежали від княжої. Єдиною відмінністю ментальності князя від ментальності дружинника в цьому разі була неможливість залишення престолу. Хоча знаємо випадки, коли і це не спиняло князів та конунгів у пошуках звитяги. І навпаки, в час зосередження та централізації державної влади в північноєвропейських країнах поступово зменшується стихійний потік найманців звідти, і, кінець кінцем, залишаються тільки поодинокі випадки, чітко регламентовані міжнародними договорами.

Руські князі в Києві, прагнучи підкорити своєму впливові весь шлях «з варяг до греків» та встановити свій контроль над ресурсами племен, мали потребу в надійній та боєздатній дружині. Вона була ядром племінного ополчення. Князі були зацікавлені використати з цією метою потік скандинавів, скерований у Візантію по слідах скандинавських же купців. Договори 911 та 944 рр. дозволяли вести гнучку політику по відношенню до цієї сили. Крім того, вони дозволяли також зняти напруженість, яку безперечно викликала слов'янська молодь, чию енергію, занепадаючи, вивільнили племінні структури. Договорами візантійський імператор передоручав керівникові держави-донору найманської сили контроль за її кількістю та якістю. Ані Візантія не була зацікавлена у безконтрольному напливі військової сили у свої армії, ані князі Русі — у безконтрольній втраті цієї сили. Тож князь мав право заборони та дозволу виїзду молодим воякам до імперії. Це давало йому також можливість диктувати свою суму сплати воякам, зазвичай в двадцятіро нижчої за візантійську (1 ейре срібла в рік на Русі Ярослава Мудрого проти 10 номізм золота за один похід у Візантії X ст.)

На думку Дж. Шепарда, руських князів вабила будь-яка форма співробітництва з Візантійською імперією, оскільки це вело до підвищення їхнього власного авторитету. В ситуації Київської Русі навіть не до простого підвищення, а до появи нового типу авторитету — наближення до імператорського столу — типу, невідомого племінному суспільству, але важливого для ранньодержавного суспільства. За висловом Дж. Шепарда, князь Володимир своєю реформою відносин з Візантією «підкорив собі візантійські форми престижу задля підйому власного» [8, 10].

Хрестові походи зміцнили зв'язки Візантії та великих західних монархій. Конрад III, імператор Священної Римської імперії, та Генріх II, король Англії, спеціально відправляли лицарів до візантійського війська як представників своєї країни, що вважалося почесним як для західноєвропейських монархій, так і для візантійського імператора.

У листуванні з імператорами Іоанном та Мануїлом Комнінами, збережений Оттоном Фрейзінгенським в «Діяннях Фрідріха» (перший лист датований 12 лютого 1142 р.) імператор Конрад згадує благородних лицарів, які були «при особі імператора константинопольського, як це личить його величі» [9], він кличе їх латинським словом *milites*, також *nostris Teutonicis*, а Іоанн у відповідь — *caballarii nobilitati*.

Західні королі як могли сприяли проникненню своїх лицарів до імператорської гвардії у Константинополі. У Great Roll of the Pipe за 1184–1185 рр. зафіксована виплата 40 марок Ричардові з Лімезії, який «вирушає на свою службу до Константинополя» [10, 43]. Остання сума може мати кілька пояснень: дорожні витрати або частина плати за вступ до гвардії, яку взяв на себе король. 40 марок в перекладі на візантійські гроші приблизно дорівнюють 2 літрам золота. Якщо в XII ст. норми вступної платні лишались такими ж як і у X ст., тобто 7–16 літр [11], то вести мову можна лише про частину вступної платні.

Скандинави, які вирушали до Візантії, мали різні мотиви. Значна частина розраховувала на заробіток, нечуваний для скандинавських та східноєвропейських країн. Особливою категорією скандинавського менталітету та мотивом для довірливої служби був «талан». Він мислився як іманентна, вроджена властивість, частково спадкова, частково — така, що її можна здобути, наприклад отримати від вдалого конунга, ярла чи візантійського імператора, служачи в його дружині. Талан потребував доведення того, що він є в наборі чеснот людини. Значною мірою саме заради цього юнаки-скандинави вирушали на найризикованіші виправи. Герой «Саги про людей з Озерної Долини» десь в IX ст. так пояснює своєму сину причини вікінгських походів минувшини: молоді люди вирушали у вікінгські походи або стяжали собі славу та багатство, здійснюючи інші діяння, пов'язані з ризиком для життя. Майно, здобуте таким чином не підлягало спадку, але клалося до кургану разом з володарем. Це було головним доказом їхнього талану [12, 216–217].

Заробіток, пов'язаний із ризиком для життя та далекими подорожами, приваблював значну кількість маргіналів, позбавлених законного становища на батьківщині, сімей та маєтності. Їхньою метою було або відновлення цього становища за рахунок статку, отриманого в імперії, або закріплення на новому місці. Маргінальна частка найманства стає тим більш значущою, чим далі знаходиться батьківщина вояків від Візантії, досягаючи гіпотетичного піку серед ісландців.

Міжкланові чвари мали бути серйозною причиною для відтоку вояків на південь по усій Скандинавії. Недосконала судова система, дозволена кровна помста, неможливість покластися вповні на тінг робили особливо цінними особисті відносини між людьми [13, 71]. Відторгнуті громадою чоловіки могли вирушити або у вікінг, або до Грікланду.

Більш почесним, ніж бігти у Візантію від переслідування, було відправлятися туди на паломництво і в той же час на службу. Адже й самі найманці могли використати свою наближеність до святих місць християнства для паломницт-

ва, тоді засобом ставало найманство. Так вчинив Гаральд Гардрада, відвідавши під час своєї служби у Візантії Єрусалим [14]; поєднав паломництво до Єрусалиму та службу імператорові Мануїлу Комніну брат норвезького короля Сверріра Сігурдарсона Ейрік, котрий вернувся додому навесні 1181 р. та був прийнятий до дружини короля [15, 62]. Це було оспівано у сагах, і не виключено, що історія Гаральда певною мірою посприяла популярності поєднання двох мотивів серед скандинавських хрестоносців.

Таким чином, система міжнародного військового співробітництва, зорганізована візантійськими імператорами, спиралась не лише на державний інтерес країн-партнерів. До підтримання її життєздатності долучились й інші мотиви, специфічні для ранньофеодальних країн Східної та Північної Європи — підвищення молодій державницькій владі місцевих володарів за рахунок престижу імперії, яка була змушена виступати рівноправним партнером в угодах. Князі та конунги, підбурювані власними збройними силами до укладення договорів, в той же час перебирали на себе певні імперські функції регулювання виконання умов угоди у межах підвладної собі території. Через вплив дружини на ранньофеодального правителя як рівнодіючий також враховувався особистий інтерес кожного окремого дружинника — складне поєднання мотиву необхідного заробітку (чи, скоріш, збагачення, бо заробити було можливо і в менш далеких країнах), притулку для біженця, а також властиво скандинавського прагнення вступити до дружини більш таланного володаря, щоб прилучитися до його талану.

Література

1. Луговой О. М. Посольство Калокира и практика формирования византийской армии в X веке // Древнее Причерноморье. — О., 2006.
2. Луговой О. М. Крестоносцы-наемники в Византии // templiers.info/konkurs/index.php?id=iprioh_2007&iprioh_2007=iprioh-2007_lugovoy_om
3. Литавриш Г. Г. Ставоление Второго Болгарского царства и его международное значение в XIII столетии // Etudes Balkaniques. — 1985. — № 3.
4. Правление Исаака Ангела. III, 8 // Пикеты Хоніата Історія, починаючаєся сь царствованія Іоанпа Компіпа / Пер. под ред. Н. В. Чельцова. — С.Пб., 1862. — Т. 2. 1186–1206.
5. Сага про Сверрира, 127 / М. И. Стеблин-Кампский, А. Я. Гуревич, Е. А. Гуревич, О. А. Смирницкая. — М., 1988.
6. Miller D. A. Imperial Constantinople. — N-Y., 1969.
7. Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — М., 1956.
8. Shepard J. Some problems of Russo-Byzantine relations c. 860 — c. 1050 // The Slavonic and East European Review, 52 (126). — 1974.
9. Gesta Friderici. I, 23-24 // Ottonis episcopi Frisingensis opera / Ed. G. H. Pertz. — Hannoverae, 1867. — Т. 2.
10. Dawkins R. M. The later history of the Varangian guard: some notes // Journal of Roman studies. — 1947. — 37, parts 1, 2.
11. De ceremoniis... II, 49 // Constantinus Porphyrogenetus. Scripta omnia. — 1864. — PG, 112.
12. Гуревич Е. А. Древнескандинавская повесть. Поэтика «Прядей об исландцах». — М., 2004.
13. Закс В. А. Проблемы феодализма в скандинавских странах: формы социальной организации и правовые представления норвежского крестьянства в XI–XIII веках. — Калинин, 1986.
14. Спорри Стурлуссон. Сага о Харальде Суровом, XII.
15. Сага о Сверрире, 59.